

از روزه همستی و خروش هست تکبر	وز ما همه بیچارگی و عجز و نیاز هست
-------------------------------	------------------------------------

معنی آنست که از روزه مدام استغنا و بے باکی در غرور و کم التفاتی سر نیزندگی و مبدم در تالیح و ولایت
دل عاشقانهست چست و چالاک و سپیج بجا و اینها نمی پردازد و نگاہی از کرم بدیشان نمیدارد و از ما و دیگر
بیچارگی و عجز و نیاز و زاری چون از عاشق بعید است که شکایت معشوق پیش کسی بربنا بران گوید قوله

رازے کہ بر خلق نگفتیم نگوئیم	با دوست بگوئیم کہ او محرم راز است
------------------------------	-----------------------------------

معنی آنست که شکایت جور و جنای محبوب یا اسرار عشق آن محبوب که تا حال بخلق نگفته ایم و آینه
نیز بگوئیم اگر روزه اتفاق افتد ہم با دوست بگوئیم از اجتهت که محرم راز است و شکایت از دوست
به غیر مذموم است اما شکایت از دوست ہم بدوست رواست قال اللہم لک الحمد
والکبریا المثلثتک چون شداد عشق لایعد و لایخسر است گوید قوله

شرح شکن زلف خم اندر خم جانان	کوته نتوان کرد کہ این قصه دراز است
------------------------------	------------------------------------

شرح بیان شکن پیچ و تاب زلف خم اندر خم را جذبیه عشق که سر سر شداد و بلیات است معنی
آنست کہ بیان پیچ و تاب و کشاکش حوادث عشق را پیچ و تاب بیان نتوان کرد از اجتهت کہ بیان آن
طول دارد و مختصر آن نوعی از محالات است چون مرجع و آب عاشق غیر از جناب معشوق نمی تواند
گوید قوله

میل دل مجنون و خم طره لیلے است	رخساره محمود و کف پایاز است
--------------------------------	-----------------------------

معنی آنست کہ میل دل مجنون را بجز خم طره لیلے قرار گاہے نه یعنی ہمگی خواهش دل عاشق
مصرف بجز خم طره لیلے کہ کنایه از شداد عشق آن معشوق است کف پایے ایاز را بجز رخساره محمود مکان
نه یعنی ناز معشوق را ہم عاشق تواند کشید و نیز شداد عشق را بجز دل عاشق نتواند کشید چون
در نظر عاشق بغیر از معشوق کسی آید بنا بران گوید قوله

بر دوخته ام دیده چو باز از همه عالم	تا دیده من بر رخ زیبا تو باز است
-------------------------------------	----------------------------------

باز نام جانور یعنی کشاده و اینجاد اول اول و در ثانی ثانی معنی آنست کہ از آن وقتے کہ چشم
من بر رخ عالم آراے تو افتاده چشم خود را مانند باز از همه عالم دوخته ام و بجز تو بکسی نمی بینم چون
عاشق را بزهد و ورع کارے نیست مدام بشا ہدہ محبوب بنا بران گوید قوله

در کعبه کوسے تو ہر آنکس کہ در آید | با قبلہ ابرو سے تو عین نماز است

ابرو عالم صفات و مشاہدات معنی آنست کہ ہر عاشقے کہ رہ بکعبہ کوسے محبت تو برو و ترا در نیت او بشاہدہ ابرو تو کہ مشاہدات تجلیات است در عین نماز است ازینجا است کہ لَا صَلَوةَ إِلَّا بِحُضُورِ الْقَلْبِ وَ شَيْخُ جَمَالِ الدِّينِ بِانْسُوِي فَرَمُوهُ الصَّلَاةُ كَالْحَسْبِ فِيهَا كَالرَّوْحِ فَكُلُّ صَلَاةٍ لَيْسَ فِيهَا تَطَهُّرٌ كَحَسْبِ لَيْسَ فِيهَا الرُّوحُ الصَّلَاةُ كَالْعَيْنِ وَ الْحُضُورُ فِيهَا كَالنُّورِ فَكُلُّ صَلَاةٍ لَيْسَ فِيهَا الْحُضُورُ كَعَيْنٍ وَ نِيَّةٍ كَالطَّعَامِ وَ الْحُضُورُ فِيهَا كَاللِّمِّ فَكُلُّ صَلَاةٍ لَيْسَ فِيهَا الْحُضُورُ كَطَّعَامٍ بِلَا مِلْحٍ الصَّلَاةُ كَالْقَمْرِ وَ الْحُضُورُ فِيهَا كَالنُّورِ فَكُلُّ صَلَاةٍ لَيْسَ فِيهَا الْحُضُورُ كَالْقَمْرِ الْمَحْضُوفِ وَ ذَهَبَ عَنْهُ النُّورُ وَ حُضُورُ قَلْبِ مَشَائِرُ نَيْشُودُ وَ مَشَاهِدُ وَ مَوْجِبُ فَنَاءِ اسْتِ وَ نَمَازِ نَيْسْتِ كَدَرْ سَجْدِ آئِنْدُ وَ قِيَا كَرْ كَوْعِ بِيَا آرِنْدُ كَهْ كَا فَرَا نِ بِمِشْرِ بَتَانِ خُجُونِ سِي كَنْدِ بِسِ فَرْقِ مِيَا نِ اِيْنِ وَ اَنْ چِه كَمَا قَالِ اَمِنْ مِصْلِي صَلَاةٍ طَوِيلَةٍ فِي الْمَسْجِدِ وَ ذِيْنَتِ الْمَبْدِ الْمَقَامِ فِي كَا ظَرِ الْخَلَايِقِ وَ كَمَا كَانَ فِي قَلْبِهِ مِنْ تَبَارُ و اَرِيْنِ اِيْ عَمْرٍ و دَمَانِ اَوَّلِي الْاِسْلَامِ بِرَا اِيْ نَمُو دَا شَهْرَتِ مِيَا نِ خَلْقِ بِيْزِيْنَتِ و لِبَاسِ وَ جِيْبِ و دَسْتَارِ و رِ سَجْدِ و رِ آئِنْدُ و دَرْ حِشْمِ خَلَّاقِ نَمَازِ طَوِيلِ كَدَرْ نِزْدِ اَخْرَاجِ اَلِ وَا نَمِ و رِعْزَتِ اَكْئِيْ بَاشِنْدُ و بِسِجِ بُوْءِ مَعْرِفَتِ و حَقِّ پَرَسْتِي و رَحْمَانِي و رِ دَلِ نَدَارِنْدُ و بِمِشْرِ دَرِ اَعْمَالِ نَفْسَانِي و غَيْرَتِ مِستِي كَرِ قَتَارِ بَاشِنْدَا اِيْ عَمْرٍ كَهْ نَمَازِ كَنْدُ و دَلِ اَوْبَرْ سُوْ مَتَفَرِّقِ بَاشِنْدُ و دَرِ خَطَرَاتِ نَفْسَانِي اِقْتَدِرُ هَرْ چِه نَفْسَانِي سَيْطَانِي سَيْتِ و هَرْ چِه شَيْطَانِي سَيْتِ اَنْ كَفَرُ و ضَلَالَتِ و بِهَرْ چِه كَفَرُ و ضَلَالَتِ اسْتِ عِيْنِ بَتِ پَرَسْتِي زِيْ بِيْ كَرَا بَانِ كَهْ بِرِ خَمِيْنِ بَتِ پَرَسْتِي اَزِ نَا فَمِيْدِيْ كِيْ بِرِ سَيْتِي خُوْدِ مَغْرُورِ اَزِ دَلِيْنِ نَمَازِ رَا نَمَازِ بِمِشْرِ نَدِ كَدَرْ اَمِنْ رِ سَالَةِ خَوَاجِه مَعِيْنِ الدِّيْنِ و دَرِ كِتَابِ بِنِجِ بِيَا نِ اَوْرِدِه اَكْرَجَابِلِ و غَافِلِ و رِ نَمَازِ شُرُوْ كَرِ و مِيشُوْنْدُ شِيَا طِيْنِ چِنَا نِچِه كَرِ و مِيشُوْنْدُ مَكْسِ بَعْسِلِ و قَتِيْ كَهْ اِيْ خَمِيْنِ مِصْلِي كُوِيْدِ اَللّٰهُ اَكْبَرُ خَدَاتَعَالِي كُوِيْدِ و رُوْعِ كَفْتِيْ اِيْ بِنْدَه نَيْسْتِ حَقِّ تَعَالِيْ چِنَا نَكِهْ كَفْتِيْ دَرِ دَلِ تُوْ بِسِ اَزِ دَلِ اَوْدِ و دَسِ بِرِ مِشْرِ و مِيرِ سَدِ بَاسْمَانِ پَسِ مِيشُوْدُ مَلَكُوتِ اَسْمَانِ رَا پَسِ اَنْكَسِ كَهْ دَلِ دَرِ حِسَابِ و تَدْبِيْرِ دُنْيَا اِيْ دُنْيَا و تَنِ و رِ نَمَازِ اَزِيْنِ نَمَازِ چِه بِهَرِهْ خَوَابِدِ يَافِتِ پَسِ مَضْمُونِ كَرِيْمِهْ قَوْلِيْ لِيْلْمُصَلِّيْنَ الدِّيْنِ هُمْ عَنْ صَلَاةِ قِيَمِ كَقَوْلِيْ نَامِ جَابِءِ اسْتِ كَهْ كَنْدِه تَرِيْنِ عَزَابِهَا اِنْجَاسْتِ و اَنْ بَرَا اِيْ مِصْلِيَا نِ اسْتِ اَنْ مِصْلِيَا نِيْ كَهْ اَزِ نَمَازِ خُوْدِ غَافِلِ بَاشِنْدُ بَعِيْنِيْ دَلِ اِيْشَانِ دَرَا نْدُ اِيْ شَهَا اِيْ دُنْيَا و كَارِ هَا اِيْ بِيْضَا دُوْنِ دَرِ نَمَازِ نَمِيْدَا نَمِيْدُ كَهْ چِه مِي كَنْدُ و چِه مِي خَوَانَمِيْدُ تُوْ دُوْنِ نَمَازِ و لِيْ بِرِيْنِ پَشْتَمَا سِي كَنْدُ بِهَمَانِيْ

له این عبارت صحیح نیست بضم می آید که درست کرده شود که از این مصلی

اینچنین حالت پریشانی را به حیث باشد نماز بخوانی بیاید و آنست که نماز آنست که مصلی درو نباشد
 و آن بی مشاهد و نیشود کما قال غوث الاعظم یأرت ائی مصلوۃ اقرت الیک قال یا غوث الاعظم
 المصلوۃ لکنه لیس فیها سوائی والمصلی غایب چون مصلی نماز مصلوۃ کجا ماند چرا که نماز فعل است و فعل
 تابع ذات چون ذات نماز افعال کجا ماند پس از اینجا است که نماز عاشقان ترک وجود است و
 آن نخواهد شد مگر بمشاهد و آن عین نماز است الذین هم فی مصلوۃهم و ایمون در حق ایشانست
 و چون احوال عاشق بغیر از عاشق کس در نیاید گوید قوله

اے مجلسیان سوز دل حافظ مسکین | از شمع بپرسید که در سوز و گداز است

معنی آنست که اے اهل مجلس شما که گرفتار قیل و قال مانده اید و در کوسه عشق برده اید سوز دل
 حافظ مسکین چگونه دریا بید سوز دل حافظ را از شمع که عاشق لپوخته است باید پرسید که و بیچاره
 مدام در سوز و گداز است - غزل

اگر با لطف بخوانی مزید الطاف است | و اگر قهر برانی درون با صاف است

معنی آنست که اے محبوب من اگر از روئے لطف مرا نزد خود خوانی و از روئے عنایت و شفقت
 التفات نمائی محض الطاف تست و گرنه ما کجا و وصل تو کجا و اگر از روئے قهر برانی و بجز مبتلا سزای
 و از اعراض نمائی درون ما صاف است یعنی هیچ کینه نداریم از آنکه ما بنده عاجزیم و شایان آن
 نه ایم چون زبان عاشق از قهر ریشناے معشوق قاصر است گوید قوله

بنامی وصف تو گفتن نه حد امکان است | چرا که وصف تو بیرون ز حد و صفا است

معنی آنست که اے محبوب من وصف ترا در چیز بیان آوردن نه حد بنده عاجز و مسکین است
 و یا آنکه نه حد امکان است اے نتوان کرد چرا که وصف تو بیرون از احاطه تقریر است لا احصی
 ثناء علیک انت کما انذیت علی نفسیک چون بی حصول چشمه های عشق مشاهده معشوق با حسن
 وجه نتوان کرد بنابر آن گوید قوله

بچشم عشق توان دید روئے شاد را | که نور دیده خوابان قاف تا قاف است

معنی آنست که کس که طالب مشاهده معشوق است گواورد که اول خود را از آرایش آب گل که
 کنایه از صفات بشری است پاک سازد و دیده عشق حاصل نما که بی پاکی باطن و حصول چشم

عشق مشاهده جمال معشوق صورت نه بند و از اینجمله که آن محبوب نور دیده خوبان عالم است و نور دیده را جاز در چشم پاک نباشد از اینجا است که لیلی را چشم مجنون باید دید تا جمال لیلی مشاهده شود چون این خاکدان مقام حصول عشق است معرفت که الدنیا مزرعة الآخرة بنا بران گوید قوله

از مصحفی دلدار آیت بر خوان | نه این مقام مقالات کشف کشف است

این بیت خطاب بشکر و زاهد ظاهر است است کشف ماسئله کشف و کشف تفسیر است معنی آنست که اے زاهد خود بین گرفتار قیل و قال چه مانده مشاهده کسب دوست حاصل نما چرا که این مقام حصول معرفت و محبت است ترا از کم عدم در معرض ظهور بر اے همین آورده اند که *وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِي* اے لیغرفونی نه مقام قیل و قال است و چون سخن بچکس بدل پس ذری سخن عاشق نمیرسد بنا بران گوید قوله

عدو که منطوق حافظ طبع کند در شعر | همان حدیث هماره و طریق خطاست

منطوق گویائی خطا نام مرغبت سیاه رنگ بقدر و منزلت هماره جانور است سعید النظر و مبارک المحضر بهر دیارے که نزول کند از قدم او فرخندگی گوناگون پدید آید و بهر که سایه او افتد بادشاه گردد و مقلد خطاف از کمالات هماره دم زدن آغاز کرد چون بدان مرتبه نرسید نظریان را مثل گشت معنی آنست که زاهد خود بین خواهد که در شعرے در بیان حقایق و معارف عشق بگویی حافظ رسد مانند همان است که خطاف خواست که فرماید حاصل نماید و آن سونه بخشید و نیز حیا مسموع شده که خواجه را محبوب بود شخصی از قبا چون توجه محبوب بحضرت خواجه از جهت لطافت شعرو ظرافت سخن بیشتر دید خویش را در سلک شاعران کشید آن محبوب از بقدر توجه از خواجه کم نمود و در شان او افتاد و خواجه ازین معنی آگاه گشته این غزل را نوشته بد و فرستاد و ختم غزل برین بیت نهاد همچنین در عهد بهایون شاه در شهر سنبل میان حاتم فاضله بود بس بزرگ عالم بود سترگ اتفاقا در آن شهر قاضی بود اجل الناس روزی در مجلس او ذکر اوصاف میان حاتم در میان آمد پرسید کدام کتاب را درس گویند گفت آن کتاب از کتابخانه من بیاید که من هم می توانم گفت چون کتاب مذکور آوردند اتفاقا بجزر کشیدن این سئله برآمد *المرءة الفاء لا توث* من ذکر هماره چون اهل الناس بود بحسب لفته معنی بیان نمود که ماده موش را از موش

(۱) در سرود کشتی یا صلوات با چه چشماست که بر سر کلاه طرز است (۲) تا که ناکه غلظت هم نامست از آن صاف کنیز دیوان در غزل است

میراث نمیرسد چون این خبر میان عالم شنیدند همین بیت فرستادند غزل

اے شاهد قدسی که کشد بند نقابت | وے مرغ بهشتی که دهد دانه و آیت

شاهد قدسی محبوب حقیقی و مرشد و این غزل در هنگام فتنه یا در جدائی مرشد مرغ بهشتی محبوب حقیقی و مرشد معنی آنست که اے شاهد قدسی که از ما اعراض کرده و در نقاب آورده که هست که آن نقاب از روی تو بردارد و باز بمعرض ظهور آرد یا بکنه معرفت تو رسد که خود فرموده که لایق است احد من العالمین و اے مرغ بهشتی کیست که ترا دانه و آب هدایه در قید خود آرد و چون کار عاشق بهجران محبوب مدام جگر سوزی و بخواهی است بنا بران گوید قوله

رفتی ز کنار من و بختت بنا کام | تا جاسے که شد منزل ما و آ که خوابت
خواهم بیشتر از دیده درین فکر جگر سوز | کا غوش که شد منزل آسایش و خوابت

معنی آنست که اے محبوب من از آن روزی که از مادوری گزیده خواهی از دیدگان رخت بر بسته بسبب این فکر که در آغوش کدام کس منزل گرفته و آسایش حاصل مینمائی یعنی بر کدام کس ظهور خود کرده چون کار معشوق مدام استغنا نمودنت بنا بران گوید قوله

در ویش نمی پرسمی ترسم که نباشد | اندیشه آموزش و پرواے تو آیت

معنی آنست که اے محبوب من هیچ بغمخواری در ویش نمیگوشی و توجه بجال غریبان نمی آری هم که اندیشه آموزش آهی و پروا تو اب از دل تو بکیسوس شده چون نصیب غیاثک گشتی است بنا بران گوید قوله

راه دل عشاق ز دکان چشم خماری | پیدا است ازین بشیوه که مست مست شمرت

اشکال این بیت آنست که شراب مست نیست بلکه مست کننده است جواب آنست که کن چشم خماری راه دل عشاق ز دوا ایشان راست گردانیده پس آن چشم در حق ایشان شراب شد و چون شراب کنایه از چشم شد مست قرار دادن آن چشم در مست آمد مضمون این بیت بیت من مستم چشم تو مقابل بهش یار زباده که شود مست یعنی من مستی دارم و چشم تو که مانند زباده مستی آرنده است مقابل من است پس بهش یار نخواهم شد زیرا که مست از زباده که بهش یار شود چون جناب عتیق ازان عالی است که ناله عاشق را در اینجا گذر باشد بنا بران گوید قوله

هز ناله و فریاد که کردم نشنیدی | پیدا است نگار که بلند است جناب

نالہ گریہ فریاد و فغان پیدا ظاہر آشکارا جناب آستانہ نگار الف ندائیہ و نگار یعنی معشوق است
معنی آنست اسے محبوب من ہر گریہ و زاری و فریاد و فغان کہ نمودم ہیچ گوش بدان نہادی
و ملتفت بدان نشدی آری ظاہرست کہ جنابت پس عالی است نالہ و فریاد عاشق را در آنجا
گذشت چون دل عاشق بسبب ہجر در خرابی است بنا بران گوید قولہ

اے قصر دل فروز کہ منزلگہ انسی | یارب مکن او آفت ایام خرابت

قصر دل فروز قصر محبوب و نیز کنایہ از دل خود محبوب کا یسَعْنِ اَوْ حَمِي كَلَامًا مَعَالِي و لٰكِنْ يَسِيْعُ
قَلْبُ عَبْدِي الْمُؤْمِنِ اَنْسُ مراد محبوب معنی آنست کہ اے دل من کہ منزلگہ محبوب منی میخواهم
از پروردگار کہ آفت زمانہ خرابی یعنی خلع تو مرسانا دو مدام آباد و آرد چون در راه عشق بسا عوارض
و موانع در پیش است گوید قولہ

دورست سر آب دین بادیه ہشدار | تا مغول بیابان نہ فرسید بسرابت

این بیت خطا بست از جانب محبوب سراب کنایہ از مقصود باو یہ مراد مغول بیابان نفس و
شیطان اَعْدَى عَدُوِّكَ لَمَّا لَمْ يَكُنْ بِدَيْنٍ جَنِيْدًا اِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْاِنْسَانِ عَدُوٌّ مُّبِينٌ معنی
آنست کہ اے عاشق اگر در راه عشق آمدہ بما حصل قناعت منما کہ ہنوز مقصود دورست ہشیار باش
کہ دین بادیه آفت بسیارست مبادا نفس و شیطان بدغا و فریب فریفتہ گردانند و از راه بازو را
باید دانست کہ قسمی است از سالکان اگر چہ از راه ریاضت رفتہ اند نفس مارہ را در قہر گرفتہ و باو مجاہد
را بیابان برودہ و مگلی خود را بحق پستہ و در ایشان احوال پیدا شدہ باشد تا از چیزے کہ خواهند
خبر یابند و اگر تقصیرے کنند تنبیہ یا بند و گاہ باشد کہ خود را در آسمان بینند و گاہ بغیر ان فرشتگان
را بصورتہاے نیکو مشاہدہ نمایند و غیرہ لیکن خاشاکستکی ہنوز در پاس ہمت ایشان نرفته بود چون
چنین چیز یا نمودند و از شر نفس این شدہ ہمت ایشان را بجای رساند کہ اگر چہ در ہفت آسمان
وز زمین است بر ایشان عرض کنند قبول شان نیاید و پندارند کہ نہایت کار او یا بر ایشان است
ہنوز سر موسے از عجایب صنع موسے ندانستہ باشد چون بر عاشق شہود تجلیات ہرم نبوی
و گراست کہ لا تتجلی فی صورتہ مرتین گوید قولہ

تیرے کہ زوی بر دلم از عجزہ خطارنت | تا باز چہ اندیشہ کند راے صوابت

اے از عجزہ خطارنت
تیرے کہ زوی بر دلم از عجزہ خطارنت
تا باز چہ اندیشہ کند راے صوابت

تیر مراد جذب جلیه و غمزه تجلی اسم بصیر و خطا تیرگی دل که مانع از انکشاف تام و اندیشه کنایه از اراده الهی
 در اسم علم او معنی آنست که جذب که از تجلی اسم بصیر بر دلم قابض نمودی تیرگی که حاجب شهود
 بود ز انک گشت تا باز چه اراده کند از شهود و غیبت علم صوابی باید دانست که سالک راهفت تیر
 اند علم الیقین که عقیده وحدتست و عین الیقین که التذاز بان وحدت است و حق الیقین
 که شهود حقیقت نبی که تفرقه در وحده و کثرت نماید و حق الحقیقه که ادراک حقیقت اشیا که ای
 است و حق الحقیقت که فنا بصفات خلقیه و بقا بصفات کبیه ملاحظه شدن با لطاف سبحانی
 که شهود و بحق بحیثیت فرق بعد الجمع است مقام بهم که در وعادقات نگنجد تیر است از عدم
 احاطه بعد تنزل از شهود حق در هر مرتبه از اینها یک نوع از فنا میگوید که اشتغال دارد بر فنا پس
 جزئی غیر متناسب است و حضرت حافظ در مرتبه سافله ازین مراتب بدین بیت میگوید بعد از فنا
 که مستلزم بقای دیگر است میگوید که تیر فنا که برل ریش زدی نظارت یعنی به بقای تمام رسید
 تا بقای تمام که مقصود اصل است حاصل شود تا باز چه اراده کند و علم ثواب یاب تو در فاضله تجلی دیگر
 إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الضَّالِّينَ پس هر لمح و حال استعداد جوین و تجلی گویان بیت مذکور
 است بحکم ففرنا و الله اقامت بر یک تجلی نالایم و طلب تجلی تجدید لازم مگر کلام رسول از همین
 مخبر است استغفر الله فی کل یوم مائة مرة یعنی دل من ستورم شود تجلی سائل و من از ان استبعاد
 نموده جوین تجلی عالی میگردم سوال خطاب خطا بمعشوق حقیقی صحیح نیست جواب خطای تیر از عدم
 فنا تمام نه کنایه از عدم وصول و نیز از تیر نهی شجره گندم و از غمزه غفلت یعنی نهی که کردی از غایت
 غفلت خطا کردم الحال صفت حمانی تو در باب من چه اندیشه خواهد کرد و نیز از تیر امر سجو و مطلقه را
 غمزه تکبر بزمانی ابلیس گوید یعنی امری که کردی از تکبر بجای آوردن الحال صفت جباری تو در باب من
 چه خواهد کرد چون عاشق را باید که بتدارک مافات زمان حال نماید بنا بران گوید قوله

تا دره پیری بچه آئین روی ایدل | بارے بغلط صرف شد ایام شبابت

معنی تشبیه بدل است یعنی ایدل ایام جوانی را بغفلت از دست دادی و الحال پیری دریافت
 بارے باید دید که ایام پیری را بچه نوع گذرانی و بسدبری چون عاشق را بهیچ نوع از جناب معشوق
 گذرنیست گوید قوله

حافظ نه غلامی ست که از خواجه گریزد	لطفی کن و باز آ که خرابم ز عتابت
معنی واضح است و نیز چنان مسموع شده که منکوحه حضرت بتقریب آزرده شده بخانه پذیرشیت خوبیم بعد از چند معلوم کرد باستقامت خاطرش شتافت پس این غزل بر کاغذ نوشتند فرستاد و طلب کرد که از مصرعہ آخر غزل مفهوم میتوان کرد چون عقیقه معتقد بود مجرد نوشتن توجه نمود غزل	
اے غائب از نظر بجز اے بیارمت	جانم بسوخته و بدل و ستدرمت
این غزل هنگام قبض یا در جدائی مرشد معنی تبیت واضح است غائب از نظر باعتبار اخفا چون ترک معشوق از عاشق بهیچ نوع صورت نماند گوید قوله	
تا دامن بکفن نکشم زیر پایے خاک	باور کن که دست ز دامن بیارمت
معنی آنست که تا آنکه از نیجان فانی رحلت ننمایم باور کن که ترک تو از ما صورت بند و چون م عاشق خواهان وصال است گوید قوله	
محراب ابروان بنماتا سحر کے	دست عا بر آرم و در گردن آرم
ابرو کثایت از مشا به تجلی صفاتی جلوه معنی آنست که اے محبوب من اگر بوصل خود نیرسانی بلایه جلوه از جلوه یا خود بما ارزانی دار تا بمشابه سحر گوی که هنگام دعا است عاے کنم و بدان حاصل دعا کنم چون کار عاشق بے توجه مرشد پیش نیرد گوید قوله	
اگر بایدم شدن سوهاروت با بلی	صد گونه ساحری بکنم تا بیارمت
معنی آنست که اگر اتفاق صحبت من بعاشق کامل که مرشد باشد افتد صدگان نوع ساحری کنم تا بجدت ترا بیارم چون مدام آرزو عاشق همین ست که گاهی معشوق میرا پرسد بنا بران گوید قوله	
خواهم که پیش میرستای بیوفاییب	بیار باز پرس که در انتظارست
معنی آنست که اے طیب بیوفای من مدام اراده ما همین ست که جان خود را نثار راه تو سازم پس بر لے پرسیدن این بیار قدم رنج فرما که شب و روز در انتظار قدم توام و لفظ بیوفا اگر چه از ادب دور اما چون باعتبار ظاهر کار معشوق موافق اراده عاشق نیست بنا بران گفتن باک ندارد چون شیو	
عاشق مدام گریه و زاری ست بنا بران گوید قوله	
صد جوے آب بسته ام از دیده هر کنار	بر بوس تخم مهر که در سینه کارست

معنی آنست که اے محبوب من بسبب هجران تو گریه من بحدس رسیده که گوئی صد جو آب روان شد و این همه زانجنت است که تخم هر تو در سیند کارم چنانچه در بیت آینه خود میگوید قوله

مے گریم و مرادم ازین سبیل اشکبار | تخم محبت است که در دل بکارست

نیم چشم

معنی واضح است حاجت تقریر ندارد چون مدام آرزوی عاشق در پیش مراد مشتاق بخوشی است که سجناب معشوق خویش باریا بد تا اظهار احوال خود نماید بنابران گوید قوله

بارم ده از گرم سوئے خود تا بسوزد | در پیای دمبدم گهر از دیده باریست

معنی آنست که اے محبوب من از گرم و مفضل خود روزی بنزد خود مرا بار ده تا بسوزد دل گهر با اشک دمبدم در پای تو اندازم چون غیر از چشم عاشق گنجایش نماند گوید قوله

گر دیده و دلم کند آهنگ گیرے | دل را بر آتش افکنم و پیش آرمست

آهنگ قصد معنی آنست که اگر دیده من بغیر تو نظری کند و دلم بجز از تو متوجه شود آن دل را بر آتش افکنم و پیش تو آرم چون هر چه از معشوق صادر شود از لطف تو عاشق را باید که شاکر بود گوید قوله

خونم بر خیت و زغم هجران خلاص او | منت پذیر غمزه خنجر گذارست

معنی آنست که اے محبوب من اگر چه غمزه تو که آن عبارت از تجلی قهاری با جذب جلیه یا اخفاست که موجب شکیب است اما چون مراد معروض نیستی کشیده و از غم هجران خلاص دهنده ماگشته بنابران

منت پذیر غمزه خنجر گذار توام - چون از عاشق بسبب غلبه عشق مستی درندی سر میزند و معشوق از روی لطف نظر بران نماند از دوزبانی محبوب گوید قوله

حافظ شراب شاه درندی نه وضع است | فی جمله میکنی و فرو میگذارست

معنی آنست که اے حافظ شراب و شاه درندی نه وضع تست حاصل آنکه این جمله میکنی و ما از روی لطف ذاتی خود که سبقت رحمتی علی الغنی عفو میکنم گویند که حافظ هم بظاهر میجواری و شاه با

غزل

بود اما پاکپاز بوده

اے هدیه صبا بسا میفرستمت | بنگر که از کجا بجا میفرستمت

هدیه نام جانور است مشهور و در قرآن مذکور روزی از خدمت حضرت سلیمان غائب شده بود مقام خدمتش خالی نمود چون سلیمان بمقام خالی دید از احوال او پرسید ارکان دولت بغیبت او

شهادت داد سلیمان و سیاست او یکی از اینها تعیین کرد و این سخن به خاص و عام در اول آن حضرت
 عذاباً باشد و اذکاراً بختی او کیاتینی بسططان شبین هر آینه عذاب کنم او را عذاب شد بدیا
 فرج کنم او را یا بیار و مرخبر روشن به هشق ثالث اختیار نمود به تجسس احوال ممالک بشتافت تا بسا
 رسید و احوال بلقیس که ملکه آن دیار بود بدین کفر منسوب از طاعت سلیمان مرهوب یکیک معلوم
 نموده باز آمد و در حضرت سلیمان باین ساز آمد که جئتک من سبایع بنی اسرائیل ایتی و جدت با من
 تمککم و اوتیت من کل شیء و لها عرش عظیم سلیمان بر سر عنایت آمده که خدمت به بد بسبب
 آمده پس از روزه نوازش تاج شاهی بر فرقهش نهادند و او را بادشاه طیور ساخته منشور بدستش داد و
 به بلقیس باز فرستاد چون منشور بلقیس سید از مبعیت اسم اعظم که در آن منشور بود مطیع و مسخر گردید پس
 به اعیان مملکت توجه نمود و هر چه را فرمود که یا ایها الملائکه ائتی الی کتاب کریم و ان الله من سلیمان
 و ان الله لیسئل اللہ عنکم الکریم از آن روز که به از حضرت سلیمان باین عنایت مرهوب گشته در
 عالمیان بنامه بر منسوب شد به بد صبا اضافت بیانیه مراد و اردغیبی که از عالم بالا باطن سالک
 و از احوال معشوق خبر میسراند سبب شهرت که بلقیس ملکه آن بود مراد از آن عالم لاهوت
 معنی آنت که اے و اردغیبی که بر دل مانزول فرموده و اخبار دوست با رسانیده و ما را بدل فرستاد
 نموده باز تر با سبب که عالم لاهوت است میفرستم تا احوال ما را بدوست عرضمانی شاید که بر نیال ما را
 رحم آرد و بنگر که از کجا بکجا میفرستم مر تر یعنی از عالم سفلی به عالم علوی و چون و اردغیبی از عالم علویست
 بنا بر آن گوید قوله

حیف است طائر چو تو در خاکدان غم زینجا باشیان وفای فرستمت

معنی آنت که اے و اردغیبی حیف است که همچو تو طائر در شهر بند این خاکدان غم و عالم
 که وجود است یا دنیا سے فانی است مانند بنا بر آن ازین خاکدان غم پر جفا باشیان فاکه عالم علویست
 میفرستم چون مجزئی از جناب معشوق مر عاشق ناقص باعث غفلت فراموشی است و عاشق
 صادق بهر حال که هست چه در خفا و ظهور بیا و معشوق مستغرق است بنا بر آن گوید قوله

اے غایب از نظر که شدی هم نشین دل ایگو میت ثنا و دعا میفرستمت

معنی آنت که اے و اردغیبی چون ازین خاکدان غم که کلبه از آن عاشق است با سبب فانی

که آرامگاه معشوق است سسی از جانب این دعا گو بعضی سانی که اسے از نظر غائب و بدل حاضر و در حال بگمان ناظر بدم در دعا گوئی و همیشه در ناخوانی توام دوسے از تو خالی نہ چون کار عاشق ہر صبح و شام بلکہ ہر دم اشتغال بیاد و غیر ازین کارے ندارد گوید قولہ

ہر صبح و شام قافلہ از دعاے خیر | در صحبت شمال و صبا میفرستمت

معنی آنست کہ ہر صبح و شام کہ باد صبا و باد شمال سے وزوہر اطراف و اکناف عالم میگذرد قافلہ دعای خیر ہمراہ ایشان میکنم کہ بجناب تو رساند تا باشد کہ حال ما را دریایی و بالشتابی چون عاشق صادق از جان و دل در یاد محبوبت و غیبت حضور زیرا کہ عاشق را قرب و بعد یکسان است چہ ہر جا ظنوا و می بیند و بہر حالے کہ ہست متوجہ بر آنست گوید قولہ

در یاد عشق مرحلہ قرب و بعد غیبت | می عنیت عیان دعا میفرستمت

معنی آنست کہ اسے محبوب من اگر چہ باعتبار تقید عالم جسمانی از جناب عالمیان آہ تو دور افتادم اما باعتبار باطن ہر جا کہ ہستم با توام و ہمیشہ ہدہ توام و بیاد تو زیرا کہ در علم عشق قرب بعد از گنجایش نیست چون بسبب و فور عشق ہر دم کلمات جانسوز و سخنان دل و دوزان عاشق سر میزند و آن موجب یادگاری او سے شود بنا بران میگوید قولہ

تا مظر بان ز شوق منت آگہی دہند | قول و غزل بساز و نوا میفرستمت

ساز آرایش نوا سرود معنی آنست کہ اسے محبوب من این قول و غزل کہ بساز و نوا میفرستمت یعنی این کلمات و کلمات و سخنان خوش کہ در رشتہ نظم سے آرم جہت آنست کہ بعد از مرگ من آیندگان این سخن ہا را بطلالہ آزند و بخوانند و ترا از شوق من یاد دہانند چون عاشق چندین اظہار شفیقتی کرد بنا بران معشوق بحواب او گفت قولہ

در روستے خود تفریح صنع خدا بکن | کاینکہ خدایے نامیفرستمت

معنی آنست کہ اسے عاشق در لیش با اگر میخواہی کہ بفرست اورسی پس باید کہ اول معرفت خود حاصل کنی کہ وجود تو مجمع الذات الصغرات است ہر چہ و آفاق است در ان نفس است فی انفسکم افلاک ^{سپہ ہر طرف} بیخبرون و مضمون این سخن ایجاے آئینہ عدا نامر ترا میفرستم کہ من عرفت نفسہ فقد عرف ربنا ^{چون} چون عاشق بچارہ ہر دم در جانفشانی میکوشد بنا بران گوید قولہ

تا لشکر غمت نکند ملک دل خراب | جان عزیز خود به نوا میفرستمت

نوا یعنی فریاد معنی آنست که لے محبوب من ہر دم جان عزیز خود را بفریاد پیش تو میفرستم کہ تا بفریاد ما
رسی تا لشکر غم تو کہ بجران ست یا عشق است ملک دل ما را خراب نسازد و مبتلا لے بجران نگردد اندر چون
پیش دید عاشق گشت کہ بے احتمال نیش نیش بہم نمیرسد گوید قولہ

ساقی بیا کہ ہاتھ غیم بجز وہ گفت | با در و صبر کن کہ دوامی فرستمت

ساقی کنایہ از مرشد معنی آنست کہ اے ساقی چہ شستہ و از ما چون غافل گشتہ کہ ہاتھ غیم اے
مژدہ رسانیدہ و گفتہ کہ ہر چ غم مخور و صبر کن کہ عنقریب دوامی فرستم پس بیا تو ہم مدد نما و توجہ بحال
کن چون بیخ و جفا لے معشوق عین راحت است و محض حکمت است بنا بران گوید قولہ

ہر دم غمے فرست مرا و بگو بنہاز | کین تحفہ از برائے خدا میفرستمت

معنی اظہر است چون معشوق بہر نوع از غم عاشق خالی نیست و ہر دم در صواب دیدوست بنا بران گوید قولہ

حافظ سرو و مجلس یاد ذکر خیرتست | تعجیل کن کہ اسپت قبا میفرستمت

معنی آنست کہ اے حافظا مادام ذکر خیر تو ہستم پس ترا باید کہ زمانے غافل نگردی و متفرق آن باشی
کہ عنقریب لطف خود را دامنگیر وقت تو گردانم کہ ترا ازین و رطہ محنت ہانیدہ بساحل جمعیت رساند
واللہ اعلم غزل

امروز شاہ انجمن بہر آن یکبیت | دلبر اگر ہزار بود دل بہر آن یکبیت

شاہ انجمن بہر آن سر دفتر انبیا محمد رسول اللہ صلعم کہ سید الانبیا و خاتم النبیین است و یا مرشد شیخ
و اصل و سر حلقہ عارفان کامل و آن کنایہ از مرشد باشد و بہر آن انبیا و یا عارفان کامل دل بہر آن
یکبیت دل ما بران یکبیت و آن یکے کنایہ از رسول و یا مرشد قولہ

من بہر آن یکے دو جهان دادہ ام بیا | عیبم مکن کہ حاصل ہر دو جهان یکبیت

آن یکے اشارہ بجد و یا مرشد و وہان دادہ ام بیا و اعراض از ہر دو جهان نمودہ ام حاصل
ہر دو جهان یکبیت خلاصہ ہر دو عالم آن یکبیت قولہ

سودا بیاں عالم پندار را بگو سے | سرمایہ کم کنید کہ سود و زیان یکبیت

سودا بیاں عالم پندار کنایہ از ظاہر پرستان و مقلدان سرمایہ کنایہ از عقل و دفتر قیل و قال

سود و زیان اسلام و کفر چو که هر دو جانبند کفر و ایمان چون حجاب را و حق انداے پسر
رو بیان مغربی از کفر و ایمان در گذر و یا اندیش نیک بد و بدی و ذم قولہ -

خلقے زبان بد عوی عشقش کشاد و اند | اسے من علام آنکہ دلش بازبان کجاست

دلش بازبان کجاست یعنی ظاہر و باطن او یکسانست قولہ

حافظ بر آستانہ دولت نهادہ | دولت در آن سرست کہ با آستان کجاست

آستانہ دولت آستانہ محبوب معنی آنست کہ حافظ بر آستانہ محبوب کہ محصل دولت است
سر نهادہ بسوسے او بنظر حقارت منگر کہ دولت نصیبہ آنکس است کہ سر خود را فدای آستان
محبوب نموده باشد غزل

بیا کہ قصر امل سحت شست بنیاد است | بیار بادہ کہ بنیاد عمر بر باد است

بیا حرف نداشت و منادی مخدوف آن است بیار خطاب بدل قصر امل وجود فانی سحت بیا
معنی آنست کہ اسے دل بنیے ازین غفلت بخود آئے و گرفتار ہو و لعب مباش صحبت این وجود
را محل اعتماد بدان اگر چه در ظاہر بس زیباے نماید لیکن بس بنیاد است کہ تغیر و تبدل در تنگ ندارد
پس بیار بادہ اسے بنوشیدن شراب کہ کنایہ از حصول عشق است مشغول باش کہ این زندگانی
دور وزہ کہ بدان مغرور گشته بر باد است یعنی سریع الزوال است محل ثبات نیست حاصل این بیت
اینست کہ عاشق را باید کہ چندانکہ تواند در حصول عشق سعی نماید و از پرورش تن دور باشد کما قال
یوحنا بن آدم فی نفقۃ الاشیاء کلہا الا وضعہ فی الماء والظہن یعنی فردی بر د فرزند آدم
امرے کہ سعی میکنند مگر در چیزے کہ پیدا کرده شدہ از آب و گل کہ در آن سعی میا صل است چون عاشق
را باید کہ با خلق چنان زندگانی نماید کہ اگر میان خلق باشد کس نپرسد و اگر میان نباشد
کس نداند کہ کجاست یعنی دبستگی ندارد و بنا بران گوید قولہ

علام ہمت آنم کہ زیر چرخ کبود | زہر چہ رنگ تعلق پذیر و آزاد است

معنی آنست کہ علام ہمت آن کسی است کہ زیر چرخ کبود یعنی درین دایر دنیا ہر کسے کہ ملاقی شود
باشد یعنی چندان دبستگی ندارد و نباید دانست کہ اشد مقامے کہ انسان را پیدا کرده برے آن پیدا کرد
تا در گلشن جان صفات تفریح ذات بدست دارد نہ بر اسے خوردن و غنغن و گرفتار ہو و لعب

بند بادہ و خدائے خود را در آن سوی کز آن بندگی و خدائی کسے و از دنیا و بستی کسے تا اسید ہی بوی کسے تا اسید ہی

بودن بنا بران گوید قوله

چگونه است که میخانه دوش مست و خراب | سروش عالم غیوم چه مرد با دواست

شیخ از راه نصیحت بدیگران تشبیه میکند که اس گرفتار بود و لعب و مستغرق خود غواب در چندین عقلیت را بخود راه داده و پاسه بنز این حیفه کفیفه مانده و از قدر و قیمت خود بخیر گشته چگونه مرد که دوش میخانه که عالم عشق است مست و خراب بودم و در آن حالت موش غیب با ما فرود سائید یکی از آن مرد با اینست قوله

که است بلند نظر شاهباز سدره نشین | نشین تو نه این کنج محنت آباد است

سدره نام مقام جبرئیل است و از آن عالم علوی که او مصرع اول هر کسب کسب مراد است نشین جلی نشست کنج محنت آباد دنیا معنی آنست که اس ساکب روح لطیف ترا که کرسی نشین و رفیق مکانا علیا است زندانی آب و گل جسمانی ساخته یعنی درین غربت و مسافرت از بهر حصول معرفت و تحصیل کمالات آورده اند و ما خلقتنا انجنت و کلاش الا لعبد و ان له لی عرقون سے باید که استعداد وصول بوطن اصلی خود مینا سازی و از تقید بعالم اطلاق توجه نمائی نه که این دار بلا و منزل فنا را وطن سازی دوم مرده اینست قوله

تراز کنگره عرش میزنند صفیر | ندانمت که درین دام که چه افتاد است

صفیر آواز کوس مراد از آن کلام خدا تعالی و الله یدعونا الی دار السلام یعنی خالق مطلق ترا با و از بلند بسوت اعمال و کراه که موصل بودار اسلام است میخواند و الله یدعونا الی دار السلام نمیدانم که ترا درین دام که چه افتاده است که چندین و قید و گرفتاری دیگر که امام زاهد و تفسیر خود در بیان آیه و کلمات جاء موسی علیه السلام انما نرید ان نعبث بک یعنی ترا او مزاین مومن را هفتاد حاجت بود این فرشته هفتاد بار در آید و باز نیاید جا بیان گویند ولی الله مشغول و هر بار پیش عرش و دو گوید بار نیافتیم تا هفتاد یکم بار کسب مومن آید بار یابد آنگاه طبقه پیش رس نهان نور آفریده و دستار چه از نور برافکنده آن ولی خدا عزوجل دستار چه بردارد و سبب باشد بطن نهاد چون بدست بنوم بشکافد حورس آید نقاب بسته هم بهشت از نور روشن شود برقع بدست گرفته این معنی خواهد که نقاب و س فروکش حور گوید نخست نامه بخوان که من آن توام نامه باز کند و بخواند نامه نامه نوشته بود که عبیر اشتغلت بالحویر القصود و نسیت لقاءنا فانی مبهتت فانی لایقاریک

اے عزیز ہستی را از بہشت بمقام قرب باین نوع برند درین و اگر مردم را چون گذارد چون مناسب
عاشق نیست کہ بستگی بدنیای فانی نماید چرا کہ دستی عہد ازین جهان متصو نیست بنا بران گوید قولہ
بصیحت کثمت یاد گیر و در غسل آر کہ این حدیث زیر طریقتم یاد است

این حدیث اشارت بہ بصیحت طریقت مرشد معنی این بیت و صبح است و آن بصیحت نیست قولہ
موجودستی عہد از جهان سست نہاد کہ این مجوزہ عروس ہزار داماد است

سست نہاد فانی و بے ثبات مجوزہ پیر زن عروس زن جوان مجوزہ عروس دنیا کہ باعتبار کثرت
و طوالت عمر مجوزہ و بار استگی عروس و داماد شوہر کنایہ از طالب معنی آنست کہ اے گرفتار دنیا و اے مفتون
این زلال عناد مہم درینجان مانند نیست عاقبت گذاشتنی کہ کُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَجُوعًا لَّيْسَ لَهَا جَائِزٌ فِيهَا شَيْءٌ
رعنا خود اظہر است بین کہ ہزاران ہزار مشوق ہجو تو بودہ است چون باہم کیس و فاکردہ با تو چگونہ کند چون
اختلاط این دنیا ہی فانی موجب خسران است بنا بران گوید قولہ

فرب و عشوہ حسن از جهان پیر مخور کہ ہر کہ کرد بوسے اختلاط تا شاہد است

معنی آنست کہ برین کرو فرب و زینت اینجانبان پیر مائل مباش و چند روزے کہ با موافقت نمود
مغرور این مباش فرب این مخور آخر الامر ہر کہ بوسے اختلاط کرد جز داغ حسرت و نومیدی با خود برد
چون عاشق را باید کہ بیچ نوع غم جهان بخورد راہ ندید کہ سدرہ عشق است گوید قولہ

غم جان مخور و سپہ من مہر از یاد کہ این لطیفہ عشقم ز ہر شے یاد است

این لطیفہ عشق معنون مصرع اول معنی آنست کہ غم دنیا مخور و خود را از دام این جیفہ کفیفہ
بمیزان تا از حلقہ انسانیت بیرون نیائی و در گروہ سگان داخل نگردی کہ الدُّنْيَا جِيفَةٌ وَ كَاللِّبِّهَا كِلَابٌ
بلکہ باید کہ این سپہ را چون در گروش کنی و فرو گذارشت نکنی چرا کہ این لطیفہ عشق از عارف کامل
بمآسیدہ و چون عاشق بہر حال از مشوق راضی بود گوید قولہ

رضا بدادہ بدہ و زحمین گرہ بخشاے کہ بر من و تو در اختیار بخشاؤ است

معنی آنست کہ ہر چہ از جناب مشوق تو رسد از لطف و تہ و رحمت و غضب و منع و عطا و تسبیح
بسط و دشنام و عیش و شاکر باش و چین برد و ترش و مباش سیرا کہ عاشقان را اختیار است
کہ اگر دادہ تو کردہ آدادہ اشکال این بیت آنست کہ بندہ را فاعل مختار گویند و شیخ درین ہر دو بیت

یک مذکور شد دیگر **سگناه** گرچه بود اختیار ما حافظ میگوید که با اختیار نداریم **چو آب آنگاه**
 اختیار بردو معنی است بیک معنی اثبات اختیار مینمایند و بمعنی دیگر نفی میکنند و مراد ازین اختیار نفی
 اختیار کلی است که هر چه بنده خواهد بود و آید و بجانب این اختیار اشاره است در شرح تعرف آورده که بنده
 مختار اند کسب خویش را و مریدانند از او بران مجبور مگر نه اند از بهر آنکه مجبور و مکره بر طاعت مشاب نباشند
 ملائکه و مجبور بر عصیت معاقب نباشد چون بر شرب خمر و بر دیگر معاصی نه در جهان محدود باشد و نه
 در آنگاه معاقب ازین معنی است که وقت یا س یا ن قبول نیست زیرا که بنده در آن وقت مجبور است و هم از
 نیرو کافر اند در جهان عذر قبول نیست تیر مرقوم شده ماکه مختاریم نه آنست که خدا بقا له بما نفوس کریم
 که هر چه خواهدیم کنیم لیکن معنی مختاری بندگان آنست که مجبور نه اند چون درختی که او را بچینانند و لیکن مختارند
 بدین معنی که امر کرده است نهی فرموده و افعال اختیاریه مانند خوردن و نشستن و رفتن و خفتن تعلق
 خاص بقدرت و اختیار ما دارد برخلاف افعال طبیعی جمادیه چون حرکت ثقیل بمرکز و میل خفیف
 محیط و برخلاف حرکات قسریه حیوانات که در اول اختیار و قدرت مفقود است در ثانی اگر چه اختیار
 ثابت است لیکن تعلقش با مقصود از جهت ظهور این معنی طائفه اعتراض نظر بر این مقصود داشته گمان بر آنست
 که انسان در افعال اختیاریه مختار است و محض قادر است اگر خواهد که اگر نخواهد نکند و قادر مطلق آدمی را
 قرار داده چون معشوق را هر دم جلوه دگر است مستغرق یک ازینها بودن موجب سراه است بنا بر این گوید قوله

نشان عهد و وفایت در تبسم گل | بنال بلبل بیدل که جاس فریاد است

تبسم جلوه ظهور گل کنایه از معشوق بلبل کنایه از عاشق فریاد کنایه از استعانه معنی آنست که اگر سگ
 معشوق هر دم و هر لحظه تجلی دیگر جلوه دیگر در کار میکند و بر یک تجلی استقامت نمی ورزد که لا یتجمل الله
 کسرا پس بر این تجلی که بتو نموده مغرور و خندان مباش مستغرق آن شو که موجب سراه است
 بلکه اس عاشق مسکین بنال و فریاد کن و طلب توجه نما که این جاس فریاد است و استعانت گوید
 که الله تعالی را هفتاد هزار حجاب ظلمات نیست هفتاد هزار حجاب نور نیست این حجابهاست نورانی
 همین ظهور تجلیات است تا که ازین حجابهاست نگذرد هرگز با و نرسد و در گذشتن اینها بے اعانت
 و توجه الهی صورت بندد که بسا کس غرق این باند اند و بسا حل معرفت نرسیده اند و چون حال
 عاشق بدم مختلف الاحوال است آن موجب لوم لایمان میگردد و باعث طعن طاعنان میشود بنا بر این گوید قوله

بر و ملاست در و کشان مکن زاهد | که رزق قسم تو و رزق ما همین وادوست

معنی آنست که اے زاهد بر و بکار خود باش و زبان را بملاست در و کشان که عاشقان اند دراز مکن که
و رزقیب ما و تو همین کرده که آن مشغولم پس چون از میچگی جز نصیبه ازل هیچ بوجود نیاید ملاست روانی
و چون مقبولیت سخن بخاطر معشوق و ضلالتی نه بزور بازادوست و قوت فصاحت بل عطیه آبی است گوید قول

حدی می سبی او است نظم بر حافظ | قبول خاطر و لطف سخن خدا وادوست

ست نظم اشاره بر مدعی و مشرک معنی بیت ظاهر است غزل

بر و بکار خود او اعظای آنچه فریادوست | مرا فتاد اول از ره ترا چه افتادوست

فریاد و کنایه از دعا و نصیحت معنی آنکه اے زاهد بر و بکار خود باش و آنچه فریادوست که میکنی و بوده
نصیحت و دعا پیش از آنی که نرسیدی که پس پذیرد مانع نشد و رسوا اے ما در ز اورا که و مراد اول بدام
عشق گرفتار شده و از اختیار بیرون رفته پس اگر از ما فریاد و وقتان سرزند عجب نیست که شیوه
عاشقان است اما ترا چه شده است که بهبوده فریاد مینائی چون عاشق صادق را ملاست لا امان مانع
ننگد و بلکه باعث بگیرد کس ملاست صیقل ز بکار عشق است بنا بران گوید قول

بکام تا نرساند مرالبش چون نه | نصیحت همه عالم بگوش من با دوست

کام مقصد ملاست لب لطف و تمهید شیرین بر محبوب نه عاشق و عارف کامل معنی آنست تا وقتیکه لطف
معشوق من بر او خود چون نه که عارف کامل و عاشق و اصل است نرساند نصیحت همه عالم پیش من بهبوده
و بر با دوست و اثر نمی بخشد چون کار عاشق به جذب معشوق بجای نرسد چون آن جذب به بعلمت نیست
بنابران گوید قول

میان او که خدا آفریده است از هیچ | و قیقه ایست که هیچ آفریده نکشاده است

میان که و شعرا آنرا هیچ نسبت داده باعتبار باریکی مراد از آن رابطه ایست میان طالب و مطلوب
ضمیمه او پیش و قیقه امر مخفی آفریده مخلوق معنی آنست که آنچه جذب محبوب من و آنرا رابطه مطلوب
من که ما را از ما بریده و بسوس خود کشیده محبوب من از هیچ آفریده یعنی از ما هیچ استحقاقی نبوده محض
عطیه ایست که بکرم خویش عطا فرموده و این امر است مخفی که هیچ آفریده نکشاده که قبل من قبله لالعله
و این رده کالزله و چون توجه عاشق جز معشوق نبود اگر چه بهشت پیش او آرد بگوشه چشم ننگرد

بنا بران گوید قولہ

اگرے کو تو از بہشت خلد مستغنی ست	اسیر بند تو از ہر دو عالم آزاد است
----------------------------------	------------------------------------

معنی آنست کہ اے محبوب من کہے کہ کدائی کوے تو در زید بہ بہشت بہشت گاہے ندار و و کہے کہ اسیر عشق تو گردید بکونین التفاتی نماید کہ عاشق از دین و دنیا و بہشت و دوزخ آزاد است و اورا بغیر معشوق تو بجز نیست و چون خرابی عاشق موجب آبادی او و فنا و موجب بقا و است بنا بران گوید

اگر چہ مستی عشقم خراب کرد و ولے	اساس ہستی من ز بخراب آباد است
---------------------------------	-------------------------------

معنی آنست کہ اے محبوب من اگر چہ مستی عشق تو مرا خراب و پریشان کردہ و از تنگ و ناموس آزاد گردانیدہ و بمقام فنا رسانیدہ لیکن ہزار شکر کہ اساس ہستی مرا ازین خرابی آبادیست چرا کہ سبب این فنا و خرابی بعینہ و بقاے رسیدہ ایم کہ انجامے و پایا نے ندار و قولہ

ولا مثال ز بیداد و جور یار کہ یار	آرا نصیب ہمین کرد است این داد است
-----------------------------------	-----------------------------------

بیدا و وجود مراد کم التفاتی و تاخیر وصل کہ بر عاشق بمنزلہ جور است نہ کہ فی الواقع و گرنہ این معنی صورت نہ بند کہ و ما انا بظلام للعین چون زشت ترین عاشق آنست کہ شکایت از معشوق کند بنا بران گوید ایدل مسکین من بدین کم التفاتی محبوب و تاخیر او کہ در وصل افگندہ و بر بقصد تو نمیرساند مثال و شکایت مورز کہ چند روز آن محبوب تو نصیب تو ہمین گردانیدہ و بہبودی تو درین انگاشته پس از ارادہ اوراضی باید بود وہاں بچون و چہر انباید کشود باید دانست کہ کار معشوق مدام استغنا و از تعلق عشق بیچ نیکشاید چون حافظ چندین اظہار شگفتگی و تعلق کرد بنا بران معشوق استغنا را کار فرمودہ بچواب او نے پرواز و قولہ

بر و فسانہ مخوان و فسون مکن حافظ	اگرین فسانہ و افسون مرا بیسے یاد است
----------------------------------	--------------------------------------

فسانہ حکایتها و گذشتگان کردن فسون کلماتیکہ بدان رام کنند مرا و از ان سخنان تعلق معنی آنست کہ اے حافظ از اظہار کردن شیفگی خود و حکایت گذشتگان گفتن در گذر و سخنان تعلق را ترک کن کہ ازین بیچ کارے پیش غیر و در زیر کہ بدین حکایتها و سخنها کہے را تو ان فریفت کہ بیچ بدان باشد و نیک و بد زمانہ را در نیافتہ باشد و من مثل این حکایتها و سخنها بیسے یاد دارم۔ غزل

باغ مرا چہ حاجت سر و صنوبر است	آشمنشا و سایہ پرور ما از کہ کمتر است
--------------------------------	--------------------------------------

مذہب

باغ کفایت از دل سر و صنوبر قسسه از سر و مراد شایه شمشاد و قسم سر و مراد مرشد سایه پرور ناز پرور
 باید دانست که محبوبان در عالم بسیار اندیکه از دیگر فاضل تر است اما چون در چشم عاشق بغیر از معشوق
 خود هیچکس بنظر نیاید و بموجب کمال جناب کمال چشم در جوانی چون کسی را بهتر از او نینداند بنا بر آن در
 جواب منکران میگوید که اے منکران هر دم ذکر معشوقه و وصف محبوبه در پیش من می آید و ما را
 متعرض مشیبه و میخوانید که دل ما را ازین جناب باز گردانید نینداند که دل ما را چه حاجت به معشوقان
 دیگر است چرا که محبوب ناز پرور و من آنرا کمتر است که از و معروض شده رو بدیگر آرم یعنی
 معشوق من در غایت عظمت و کبریائی و نهایت جمال و دلربائی است من از و معروض شدنی نه ام
 و چون کار معشوق بدام خونخواری عاشق است بسبب تاخیر در وصل بنا بر آن گوید قوله

ای نازنین پس توجه مذہب گرفته | حکمت خون ما حلال تر از شیر مادر است

نازنین پس معشوق مراد از آن مرشد باعتبار کتاب الجنتی جبرگ و عود و عود محبوب حقیقی گت که ترا
 معنی آنست که لے محبوب من توجه مذہب گرفته که بدام در پی قتل ما هستی و گاهی بوصول خود نیز سبانی
 مگر که ترا خون ما حلال است از شیر مادر که چنین بیابا گانه میخوری هیچ غمی نداری و یا از نازنین پس ناصح
 و منکر باشد از رو استنرا نازنین پس گفته خونخوردن به نصیحت پیش آمدن پس آنوقت این بیت بحواب
 ناصح است و مربوط بپیت بالا است تقریرش روشن تر چون در راه عشق بسا غم و الم در پیش است
 و علاج آن بجز استغراق بعشق خیال معشوق نیست بنا بر آن گوید قوله

چون نقش غم ز دور به بینی شراب بخواه | تشخیص کرده ایم و دانا و امقر است

درین بیت خطاب بدل است یا از جانب معشوق است نقش غم اضافه بیانیه و نیز حوادث
 و آفات شراب کنایه از عشق و خیال محبوب و حکایتهاے عاشقان معنی آنست که ایدل ما
 و یا ای عاشق مسکین من وقتی که حوادث غم و الم و تعلقات دنیوی بر تو هجوم آرند و ترا در گرداب
 غموم و هموم اندازند و تو بهیچ نوع از آن ربائی نیابی پس می باشد که بشراب نوشیدن رجوع نمائی
 لے در دار الامن عشق در آئی و بخيال معشوق مستغرق شوی و حکایتهاے عاشقان سلف بطالع
 آرمی چرا که مشخص است که علاج غم و اندوه که بعاشق روئے نماید بجز این نیست و اگر آیات بالا
 در حق مرشد است پس این بیت در حق مرشد است از جانب مرشد و مراد از شراب مراقبه و محاسبه

و شغل اشغال و نقش غم مراد و سادس شیطان و نفسانی چون ز راه عاشق بجز عجز و نیاز نیست
بنا بران بزبان معشوق گوید قوله

در راه ماشکته می میخزند و بس بازار خود فروشی ازین راه دیگر است

معنی آنست که ای عاشق مسکین چیست که هر دم چندین در میجویشی و انکلهای عظمت و تکبر میکنی و بر این میخیزی
و عاجزی را پیشه نمی سازی مگر نیدانی که در عاشقی غیر از شکسته ولی متاع میخزند که **أنا عندنا لشکر** تمام
قلوب بجهنم کجکتی و خود فروشان را در نیاراه نیست چرا که خود فروشی راه دیگر است یعنی بدر راه حقیقت
که کمال مرتبه عشق در فنا نیستی است نه که خود فروشی و عام فریبی که موانع از کمالات حقیقی اند که بپیت
میخوار و رند باش و خود نما باش میخوار در طریق ماب که خود فروشی **نقل است** که بازو و دست را در
بشکست شکسته بندے آور و در طرفه شکسته بندے که یک نظر بند بندش بشکست مدتی در علاج اول بسوزد
چون آن بازو و دست شد شکسته بند در خانه ماند و ختر شاه که تیر خورده او بود چون مرغ نیم سبل
در طپید و ایر اطلبید و علاج پسید و ایه گفت علاج این نیست بجز شکستن دست و ختر دست شکست
فی الفور طالب بطلب پوست از شکستن یک دست کار با انجام رسید ولی که نیست الاغضاست اگر
شکسته میکنی البته محبوب حقیقی رسی چون عاشق را غیر از در معشوق و نیز مستر شید را غیر از جناب مرشد
کشودے نیست گوید قوله

از آستان پیر مغان سر چرخم دولت درین سرا و کشایش ازین دست

معنی آنست که چون دولت کونین و سعادت دارین وابسته باستان پیر مغان که مرشد یا معشوق است
پس چرا از اینجهان سر کشی کنم و معرض گروم بکنه باید که رخت خود در اینجا افکنیم و چون حلقه و جنبش پذیر
نشویم عاشقان مختلف الاحوال اند و هر یک موافق حال خود سخن گوید قوله

یک قصه پیش نیست غم عشق وین عجب از هر کس که می شنوم نام مقرر است

نام مقرر مختلف معنی آنست که عشق از یک پیش نیست اما این عجب است که هر جا بنوع دیگر ظهور
نموده گوشه نشینان گوشه و صومعه داران صومعه عابدان مسجد و عاشقان در خوابات هر یک دریافت
خود را ترجیح داده و برنج دیگر سخن میرانند چون قطاره حال عاشق موجب تحقیر عالمیان است
گوید قوله

شیراز آب کنه اوین بلو خوش نسیم | عیشش مکن کج خال رخ هفت کشور

شیراز شهر است پر حسن که واصل زندان خانه سلیمان بود مراد وجود عاشق که زندان روح سالک است
آب کنه رکنا باد چشمه است در شیراز مراد از ان عشق خال معروف مراد زیبایی هفت کشور
تمام عالم چه عالم هفت حصه منقسم است و هر حصه را کشور گویند معنی آنست که اے منکر وجود من که
جوئے عشق و محبت در و جبار است و باد خوش نسیم انفاس در وسایع عیشش مکن اگر چه محقر است اما
زینت بخش هفت کشور است چرا که درین عیب گیری خرابی است با در دستان هر که در افتاد
بر افتاد و چون فضیلت عشق حقیقی بر مجاز ظاهراست گوید قوله

فرق است ز آب خضر که ظلمات جلا و است | یا آب ما که منبش الله اکبر است

آب مراد عشق خضر مراد عاشق مجاز ظلمات قالب عنصری که در اصل کثیف است الله اکبر چه است
در شیراز که از میان کوه بر آید هر که آنرا ببیند بے اختیار گوید الله اکبر که مراد از ان ذات ایزد و چون ویالطیفه
ربانی که خروج او از دل است معنی آنست که از عشق عاشقان مجازا عشق ما بسا فرق است چرا که
اوشان حصول عشق از دیدن صورتها که غصه کثیف است حاصل نموده اند و ما از ذات ایزد و چون یا
از لطیفه ربانی و نیز آب خضر زاهدان ظلمات حظوظ نفسانی معنی آنست از زهد زاهدان
ما عشق ما بسا فرق است که ایشان بظوظ نفسانی که **وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَهُ الْأَنْفُسُ وَمَا خَالصاً لَّله**
برگزاین بدان که ماندومی تواند که مراد آن باشد که آب خضر زندگی صوری می بخشد آب ما که کنایه
عشق و محبت است زندگی معنوی می بخشد و چرا چنین نباشد که جائے آب خضر ظلمات است و آن بدنی
مناسبت دارد و جائے آب ما الله اکبر که چون بآن اسم ذاکر می شویم باین زندگی مشرف می شویم و چون
معشوق هر دم بحالت دگر است گاه بر حمت و گاه بغضب و عاشق را باید که بر عنایت معشوق غره
فتشود بلکه از غضبش ترسان باشد بنا بران گوید قوله

وی وعده داد و صلح در سر شراب داشت | امروز تا چه گوید و بازش چه در سر است

وی روز که گذشته اینجامرادر روز از است وعده وصل **إِنِّي الْيَوْمَ لِقَاءَ اللَّهِ لَمُنْتَمِعِينَ** حق امروز
کنایه از فشار دنیا معنی آنست که روز است چون از ماکله بصدور پیوست از غایت لطف وصل
که بر ما میداشت وصل بماند که **مَنْ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ** و چون درین دار دنیا آمدیم

وا از قرب بجز مبتلا گشته ایم و گرفتار غفلت و بلیات شده ایم می ترسیم و منتظریم که تا امر وز در حق ما چه گوید و چه در خیال دارد و چون عاشق را باید که بغیر از در معشوق جاے نرود و بحسب التفات نماید بنا بران گوید قوله

ما آبروے فقر و قناعت نمی بریم | با پادشاه بگوی که روزی مقدر است

معنی واضح است در لطائف الطوائف آورده که بادشاه آن عصر حافظ را طلب کرد حضرت همین بیت نوشته فرستاد و خود نرفتند و چون سخنان حافظ مملو از عشق مقبول و لهاست گوید قوله

حافظ چه طره شاخ نبات است گلک تو | اکش میوه دلپذیر تر از شهد و شکر است

طره نادر گلک زبان و قلم کش ضمیرین بر گلک معنی واضح است غزل

بنال بلبل اگر بامنت سر پاریست | که ما دو عاشق زاریم کار ما زاریست

بلبل معروف و مراد عاشق مجاز معنی آنست که اے بلبل و اے عاشق مجاز گریه و زاری را پیشه خود ساز اگر با ما سر پاری داری چرا که ما و تو در اسم عاشق شریکیم و کار ما همین زاری و تحمل و بردباریست چون عاشق مجاز و عاشق حقیقی با اسم عشق در یک رشته اند اما افضلیت عاشق حقیقی بر عاشق مجازی ظاهراست بنا بران ترجیح خود میکند قوله

دران زمین که نسیم وز دطره دوست | چه جای درم زدن از ناهما ز تاناریست

زمین دل عاشق نسیم کنایه از جذب به طره دوست عشق محبوب حقیقی ناقه تانار کنایه از عشق مجاز معنی آنست که دران دله که جذب به لطف الوهیت جاے گیر شود و عشق حقیقی روی نماید چه احتیاج سخن عاشق مجاز و نالیدن بزاریست و باین گفتن اشاره بوصول مقامی کند که سالک چون دران مقام رسد تمام وجود او مشک از فرود چون منتهاے کار عاشق بر فناست که موجب بقای دوست بنا بران گوید قوله

بیار باده که رنگین کنیم جامه زرق | که مست جام غوریم نام هشیاریست

باده کنایه از تجلی ذاتی که موجب فنا میسازد و بقای دوست جامه زرق هستی مستعار جام غور و هستی مستعار هشیاری زندگی معنی آنست که اے ساقی و عده ایزدی بیار و شراب تجلی ذاتی بر اعطائمانا بسبب آن این هستی مستعار از هستی حقیقی بدل کنیم یعنی ازین هستی مستعار در گذرم و هستی باقی رسم چرا که پائے بند دام این هستی مستعاریم و نام زندگی بر ما نهاده اند و اگر نه فی الحقیقت این زندگی نیست چرا که زندگی آنست که ممانے در پیش نباشد و چون در آمدن در عاشقی نه کار

هر خامی و بولوهی است گوید قوله

خیال زلف تو چنن نه کار خامی است که زیر سلسله رفتن طریق عیاریست

زلف جذب مراد عشق معنی آنست که خیال و جذب عشق تو نمودن و احتمال شداد و بیلیات نمودن
 نه کار هر خامی و بولوهی است زیرا که العشق تمام المنة والبلا بلکه زیر سلسله رفتن یعنی در عشق
 کو رفتن طریق عیاریست یعنی کار کسی است که در کشتن خود چالاک و بی باکست و نیز زلف عبارت
 از دنیا بود معنی آنست که خیال نشاء دنیا چنن و آنرا فرعه آخرت بنداشتن و تمتع برداشتن با
 خامیست پس ای سالک بولوهی از جنت و جوای آن بایست که خون صد هزاران دره آوری
 و زیر سلسله رفتن طریق عیاریست که مدارش بر تحمل شداد و بر دباریست نقل است که سلیمان
 چون بر تخت داودی نشستش آمد و دین و دنیا از روی مویش بدستش آمد هر گاه که بر حقیقت دنیا
 مطلع شد دلش از توجه بدو منقطع شد حظوظ دنیا را اعتبار ننموده و زنبیل بافی اختیار فرمود از آنجا که
 بر خلق خدایش بود و دعای خود فرمود که رَبِّهِ هَبْ لِي مَلَكًا لَا يُكَلِّمُنِي إِلَّا حَقًّا مِنْ بَعْدِي نَارُ رُوحِ
 كَلْبٍ ذَلِكِ كَيْفَ دَابِ فَرَا عَيْنِ يَسْتَعِينِي أَيِ رُوحِ دُكَاكَ أَلْغَرَّ جِبِ دُنْيَا أَرُوحِ مَوْجِبِ بَيْنِ عَطَا فَرُودِي كَيْفَ
 دَرَانِ بَادِ بِسَيْدِي نَيْسْتِ وَبِرُوحِ كَيْفَ كُنْمِ بِسَيْدِي كَمَا قُلْتِ بِهَذَا عَطَاءُ نَا فَا مَنِّي بِغَيْرِ
 حِسَابٍ لَمَّا حِينِ حَقِيقَتِش دَرِيَا نَمُ كَمَا مَنِي اسْتِ رَدَا زُورِ تَا فَمُ زَنْبِيلِ بَا فِی رَا اِخْتِيَارِ نَمُومِ وَخُودِ رَا اِزْ
 حَظْوِظِ آن بِنَارِ آوَرِ دَمِ وَا زُورِ شَفَقَتِ بَرِ جِهَانِ بَانِ بِحَضْرَتِ عَوْضِ مَسْكِنِمِ كَمَا اِبْنِ مَلِكِ رَا بَدِ بَكْرِ
 مَدَه وَ دَرِ عَجْرَاتِ قَاصِدِ نَفْسِ نَهْ كَمَا دَبْرُ الْبَتَّةِ اِنْ جَا خَوَابِ دَرِ فِتْ كَمَا دَرِ ظَاهِرِ شِيرِ بِنِ اسْتِ وَ فِی حَقِيقَتِ
 سَمِ اسْتِ قَاتِلِ چُونِ ظَهْرِ عَشْقِ وَا بَسْتِ بَخَطِ وَ خَالِ نَيْسْتِ بَلَكِهْ كَيْفِيَّتِ دَرِ مَحْبُوبِ كَمَا مَعْرَاوِ مَبْرَا اسْتِ
 اِزْ خَرَبِ وَ تَقْرِيرِ كَمَا اِزْ عَشْقِ اِزْ اِنْ هَبْدِ اِيشُوْ وَ اِنْ اِطِيفَةُ نَهَانِ نَبِرْ كُوْنِدِ بِنَا بَرَانِ كُوْيِدِ قَوْلِه

لطیفه ایست نهانی که عشق از خویش را که نام آن نه لب لعل و خط زنگار است

معنی آنست یعنی ظهور محض عطیه الهی است و ظهور او از لطیفه نهانی است که عبارت از کیفیت است
 و محبوب که نام آن نه لب لعل و خط زنگار است یعنی از نه حسن و دلربایی محبوبان و خط و خال ایشان که
 عشق بمنزله آتش است بهیبه افروزش آن چنن زلف و خط و خال محبوبان بمنزله بهیبه پس باید دانست
 که بهیبه موجب افرونگی آتش است نه مخرج آن چنن کیفیت منزه از جمال ظاهر است بلکه جمال ظاهری را

شعر دیوان حافظ است و حرفت است و حرفت است و حرفت است

جمال از دست اینمه دلبری خاصه اوست قوله

جمال شخص چست زلف عارض وصال | هزار نکته درین کار بار و دلاریست

معنی آنست که جمال معشوق بان کیفیت مرقومه و منظر آن کیفیت کرشمه و عنزه و شیوه و رجز و وجه واد او ناز هست پس باید دانست که هزاران هزار نکته درین کار و بار و دلاریست بجز چشم مخور و زلف پر خم و دلدار نمیتوان گفت چه دلدار آنست که دل عاشق را ببرد و بخورد کند و این موقوف است بحسن صورت است چنانچه در شرح نزهة الارواح آورده که عشق طالب حسن ملاحظت است نه صباحت زیرا که صباحت نقشه است بر روی دیوار و ملاحظت شیوه ایست از عین کار و ملاحظت کنایت از همان لطیفه ایست که خارج از بیان است و چون عاشق را بر آستانه دوست رسیدن خیال و شوار است بنابراین گوید قوله

بر آستان تو مشکل توان رسید آری | عروج بر فلک سروری بدشوار است

معنی آنست که ای محبوب من بر آستانه تو رسیدن خیلی مشکل است چرا که تا از خود قافی نگر دو بدست نرسد آری عجب نیست که فلک سروری باسانی نرسیده و چون هر طایفه و عبادت که میرا از محبت و خالی از عشق باشد چندان قیمت ندارد و بنابراین گوید قوله

قلندران طریقت به نیم جوته خرنده | قباے اطلس آنکس که از هنر عاریست

قلندران طریقت عاشقان الله و عارفان باشد قدر جوی و قیمت خرد لے ندارد بلکه آن موجب خسران دین است معنی آنست که اعمال از نماز و روزه و حج و زکوة و محاسبه و مراقبه که از عشق میرا باشد و از اخلاص میرا نزد عاشقان الله و عارفان باشد قدر جوی و قیمت خرد لے ندارد بلکه آن موجب خسران دین است یعنی اگر جز بقی میرود جاده ات به در آتش نشانند سجاده ات به خواجه عطار گوید کفر کافر او دین و بندار را بنه گورد در دل عطار را چون سالک را غافل در سلوک موجب خرابیست گوید قوله

نه بسته اند در توبه حالیاے نوش | که توبه وقت گل از عاشقان گنہگار است

معنی عبارت از عشق و محبت گل جوانی معنی آنست که تا حال آفتاب از مغرب طلوع ننموده و در توبه مسدود نشده یعنی در فیض الهی باز است پس در حصول عشق سعی نماید کار با لایعنی در گذر که باز ماندن از عاشقی در بینگامسکه موسم جوانی است گنه گاری و تبه کاری است سوال چون از مصرع اولی

معلوم میشود که الحال می بنوش بعد توبه کن و چون از می عشق که بهترین عمل است مراد داشتند توبه از و چون صورت بند و که توبه از معاصی باشد جواب مراد از می عشق و محبت مجاز است که نزد کاملان از جمله معاصی است که خالق را گدشته توجیه مخلوق آورده اند اما نزد سالکان در ابتدا بموجب المجاز فطره مجاز است متاب از عشق روگر خود مجاز است و نیز عشق حقیقی که سبب است معشوق حقیقی که سبب است از سبب باز بوده گرفتار سبب ماندن از جمله معاصی است باید آنست که عاشقان را در حالت است گاه محو گاه صحو گاه فنا گاه بقا و خواب و بیداری نیز نامند و عاشقان را در هر دو حال صیقلست بعضی در محو چون مجذوبانند و بعضی در صحو چون صوفیه را گوید قوله

سحر کرشمه و وصلش بخواب بیدیم | زهی مراتب خوابی که به زبید است

سحر ابتدا می عشق خواب فنا و بیداری بقا معنی آنست که در ابتدا می عشق که در حالت محو بودم بوصول او معزز بودم چون بحالت صحو آمدم همان مشاهد بر طرف شد پس میگوید که آفرین بر مرتبه صحو و فنا که بر بقا و بیداری فوقیت دارد و فی الواقع چنان نیست زیرا که بقا بر فنا فوقیت دارد اما باعتبار غلبه شوق و فرط اشتیاق میگوید که لیل خن جحش و کما صدک عنده و در معنی ظاهری اشکال این بیت آنست که این خواب وقتی از بیداری به باشد که آنچه در خواب دیده شود در واقع بچنان نیست که مشهور است که خواب خیال میگویند شیخ عبدالحق دهلوی در شرح فارسی مشکوٰۃ در کتاب الروایا آورده که در تحقیق رویا اختلاف است میان عقلا چرا که بعضی گویند که نوم هند او را گشت نهمیر گفته است که خدای لب بخنده که تو خفته از آنکه در خواب خنده موجب لنگی و بجا است و وزو بعضی هر چه بگویند تعبیر کنند که گر بگوئی نیک را آن نیک بیشک بد بود و در نیک گوئی زشت را آن زشت گردد و خوبتره و بعضی گویند خیال باطل است جواب آنست که اینجمله اختلافات در خواب عوام است چرا که مشروط بشرط اوقات اما بر صحت رویا می صالحه و حقیقه اجماع است مرا اهل حق را که آن نقد را می پس میگوید که در رویا حقیقه ادراک نیست و محض خیال است لیکن با وجود آن نبوتی دارد و مر آن را تعبیر نیست و اول ترویج است استاد ابو سحاق اسفرائینی رویا ادراک است حقیقت بی شبهه چون عاشق را باید که بار او معشوق را می بود بچشم او شاگرد هیچ نوع در کار و بار او معرفت نکند و بهیچگونه گفتگو پیش نیاورد بنا بر آن گوید قوله

بسی از خواب بیدار است

ولش بناله میازار و ختم کن حافظ | که رستگاری جاوید در کم از است